

Віктор Щербина

доктор соціологічних наук, професор,
Київський інститут бізнесу та технологій

e-mail: svn6414@gmail.com

Viktor Scherbyna

DSc in Sociology, Professor, Kyiv Institute
of Business and Technology

orcid.org/0000-0003-3399-8535

Музей у контексті інституційної трансформації

The Museum in a Situation of Institutional Change

Анотація. Розглянуто проблему перспектив, функціонування та розвитку музею в умовах інституційної зміни. Констатовано, що традиційна функція музею — розрізнення та збереження культурного досвіду — «розмивається», і це становить проблему в нових соціокультурних обставинах. Окреслено подальший розвиток цієї культурної форми на новому етапі — відповідно до викликів, на які не можна відповісти в рамках попередньої парадигми розуміння та інституційної організації музею. Показано, що сучасні проблеми організації музею можуть бути концептуалізовані на основі парадигми культурної багатокладності, яка дозволяє розрізняти типи досвіду, які формують різні відвідувачі залежно від культуротипологічної орієнтації. Виокремлено три типи музейних відносин, що потребують розвитку та унормування відповідних практик у процесі інституційної зміни: «традиційні», «модерні» та «комунікативні». Окреслено і змістовні напрями інституційного наповнення музею — надихання, переконання і зваблення — та запропоновано дослідження перспективи відповідних механізмів, середовищ і типів музейних установ. На основі проєкції авторських соціологічних теоретичних образів суспільства викладено низку бачень перспектив, місця і ролі музею як соціального інституту в умовах інституційної зміни: музей — комунікативний майданчик масової емоційної взаємодії; музей — центр соціальної інтеграції глобальних, локальних та локальних сегментів життєвого середовища; музей — точка опору цифровій дегуманізації; музей — інститут збереження ідентичності та відтворення замкнених суспільних груп. Водночас висловлено припущення щодо потенційної деградації музейних відносин модерного типу та зменшення ролі музею як соціального інституту.

Ключові слова: культурна пам'ять, музей, соціальний інститут, інституційна зміна, культурний уклад, соціологічні образи суспільства.

Постановка проблеми. Під час війни музеї стикаються з серйозними викликами, такими як загроза фізичного знищення, пошкодження будівель та втрата експонатів, евакуація й необхідність збереження колекцій. Крім того, музеї вимушені адаптуватися до нових умов роботи, забезпечуючи безпеку персоналу та відвідувачів, створювати нові експозиції, що відображають сучасні події. Воєнні дії загострили весь спектр труднощів музейної діяльності — тож у науковій і публіцистичній літературі широко обговорюються проблеми трансформацій музею як специфічного важливого соціального інституту, частини загальноєвропейського та загального цивілізаційного культурного простору. Аспекти й перспективи цих змін привертають увагу фахівців різноманітних галузей гуманітарного знання — не лише музеєзнавців, але й філософів, соціологів, культурологів, економістів, правознавців та мистецтвознавців. Така зацікавленість відображає універсальну роль музею в культурі та водночас актуальність завдань, що постають через його оновлення та подальші перспективи розвитку. Дослідники аналізують як зміну місця і ролі музеїв у житті сучасного суспільства, так і перегляд самої музейної парадигми в контексті сучасних соціальних перетворень. Це потребує значно ґрунтовнішого теоретичного узагальнення, ніж те, яке зазвичай пропонує музеологія, що зосереджується

переважно на рівні дослідження процесів еволюції музею та його ролі у суспільстві на різних історичних етапах. Тому проблематика, зумовлена трансформаціями інституційних характеристик музею в контексті інституційної зміни сучасного суспільства, на нашу думку, може бути предметом розгляду у площині теоретичної соціології та культурології з використанням теоретико-методологічних підходів філософії культури, мистецтвознавства й самої музеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музею як феномену культури, його функціям та ролі приділяли увагу Й. Бенеш, Д. Вайлер, К. Шрайнер, З. Странський, Е. Хюнс, Д. Камерон, І. Ян, В. Хербст, Г. Осборн, І. Корек, К. Поміан, Ю. Ромедер, С. Пірс, А. Вітлін, Е. А. Хупер-Грінхілл, П. ван Менх, Ю. де Варін-Боан, Дж. Льюїс, К. Хадсон, Т. Шола та багато інших дослідників. Проблеми трансформації музею в умовах сучасності розглядалися в роботах Ф. Вайдахера, Ж. Давалона, Я. Долака, А. Девальє, М. Мора, Д. Кепіна, Р. Маньковської, Т. Пантелейчук-Белофастової тощо.

У працях українських та закордонних фахівців викладено низку концептуальних ідей та положень щодо ролі музею як соціального інституту, що регулює соціокультурні процеси та репрезентації культурної пам'яті, орієнтовані на розвиток наукового

музеезнавства. Ця проблематика представлена роботами Дж. Бовена [15], П. Фішера [16], Р. Маньковської [9], О. Кузьмук [7], О. Салати [11], Ф. Вайдахе-ра [1] та інших авторів.

Значні напрацювання присвячено розгляду ролі музеїв у державному будівництві, формуванні національної ідентичності та свідомості. Зокрема, О. Мальченко і Д. Тоїчкін зазначають, що таку роль «було виведено не лише через ідеологічний зміст експонатів, а й через використання об'єктів й експозицій для створення нових звичок й нових моделей поведінки» [8, с. 202].

У корпусі соціологічного знання серед галузевих дисциплін вирізняють музейну соціологію — окремий міждисциплінарний напрям, що вивчає музей як специфічний інститут, розкриваючи його роль у суспільній системі та взаємодію з іншими соціальними інститутами. Аналізуючи вплив музею на культуру та суспільство, дослідники розглядають його як складне соціокультурне утворення, простежують функції, організацію, аудиторію та вплив на різні соціальні групи, а також на характер взаємодії між ними тощо.

Український дослідник В. Карпов використовує поняття «соціологія музейної справи». Так, розглядаючи проблеми дослідження музею як соціального інституту, він пише, що об'єктом пізнання в музейній справі з цього погляду є «саме суспільство як цілісна соціальна реальність, що відбиває його інтереси у сфері культурної спадщини. З цим тісно пов'язані такі явища, як соціальні відносини, соціальні зв'язки, соціальні організації та розвиток і функціонування музеїв, як соціальних інститутів суспільства» [4].

Підкреслюючи соціальну значущість сучасного музею, вітчизняний науковець В. Машталір вбачає його місію у тому, щоб «зробити культурно-історичну спадщину невичерпним джерелом знань і знаряддям суспільного розвитку» [10, с. 1]. Музеезнавець А. Гріффен вважає, що музей є важливим соціальним інститутом соціалізації індивіда [2, с. 60]. На цьому ж акцентує і В. Карпов, на його думку, музей має допомогти людині «визначити свої особистісні та групові координати в багатовимірному соціальному просторі існування і її особисто, і суспільства в цілому» [5, с. 20].

Розглядаючи інституційні риси музею в державотворчому дискурсі, А. Чупрій наголошує, що він має бути одним із ключових чинників формування спільної історичної пам'яті. У цих процесах музей є майданчиком для подолання розбіжностей у тлумаченні ключових історичних подій, що включають різні соціальні, регіональні та етнічні групи. З такого погляду музей є історично зумовленим та багатофункціональним інститутом соціальної пам'яті, за посередництва якого реалізується потреба суспільства «у відборі, зберіганні і репрезентації специфічної групи культурних і природних об'єктів, які усвідомлюються суспільством як цінності, що передаються із покоління в покоління» [12].

Попри існування такої багатосторонньої та різнорівневої системи знань про музей як соціальний інститут, можна констатувати, що дослідження зосереджені переважно на його місці та ролі в системі суспільного життя, зважаючи при тому на припущення про сталість соціальних структур і домінування процесів відтворення та збереження культури. Процесам зміни власне інституційних рис музею не приділяється достатньо уваги, оскільки вони сприймаються як просте розширення вже наявних функцій, як подальший розвиток музею доби Модерну. Такого знання, можливо, і достатньо для забезпечення поточних потреб функціонування і розвитку музею як соціального інституту в умовах сталого та стабільного суспільства. Однак Україна і світ загалом вступили в нову історичну фазу, яка супроводжується глибинними потрясіннями та якісними трансформаціями самих соціальних систем, — у період інституційної зміни [13]. Ця фаза — якісне фундаментальне перетворення самого типу, самих засад формування соціальних інститутів, що охоплює зміни в їхніх структурах і функціях та взаємодію між ними. У такий період принципи організації інституційних засад суспільного життя, які були сформовані ще на початку доби Модерну та які увійшли в кризовий стан наприкінці ХХ ст., відходять у минуле, відкриваючи простір для будівництва нових інституційних засад в умовах переходу до шостого технологічного устрою [3]. При цьому суспільства (як організовані у вигляді інститутів системи) переживають стан соціальної аномії [17], пов'язаний вже не з циклічними, а з системними кризами, виходом з якого вбачається поява соціальних інститутів на нових принципах організації, трансформація культурних інституцій на глобальному, глокальному та локальному рівнях [6].

У цьому контексті постають два парадигмальних бачення майбутнього музею як соціального інституту, у просторі між якими розгортається дискурс про нього. Перший полягає у «розширенні» його функціональних характеристик, доповненні новими якостями. Другий передбачає пошук якісно нового принципу побудови музею, який відповідав би потребам та реаліям тих соціальних потреб та викликів, що тільки почали формуватися на шляху розвитку нових форм соціальної організації в процесі переходу до шостого технологічного устрою. Обидві парадигми пов'язані між собою, друга спирається на першу, а перша знаходить у другій повноту свого розвитку. Однак, якщо не відрізняти ці дві концептуальні платформи, виникають колізії, адже в наш час переглядаються та змінюються роль та функції музею, тому знання про нього потребує оновлення з урахуванням нових соціально-історичних перспектив.

За таких умов необхідним є наукове осмислення тенденцій та перспектив соціально-культурних трансформацій музею, а також визначення основних напрямів його діяльності як активного учасника сучасних культурних, національних і політичних процесів. Проте постає

питання: чи виконує музей свою «історичну роль» — тобто чи забезпечує він «зустріч» відвідувачів із «музами» (історії, мистецтва, науки тощо) та пробуджує ентузіазм чи радше стимулює інші процеси?

Наукова проблема статті — невідповідність між наявним рівнем теоретичного знання про зміст та структуру функціонування музею як соціального інституту та потребою у виробленні знання про специфіку перспектив його діяльності та розвитку в умовах інституційної зміни.

Об'єкт статті — трансформації музею як суспільного інституту в соціально-історичних умовах інституційної зміни.

Предмет — проблеми та концептуальні засади дослідження, зумовлені специфікою інституційної трансформації музею як соціального інституту.

Мета статті — наукове осмислення тенденцій та перспектив музею як соціального інституту, формулювання гіпотез щодо можливих парадигмальних зрушень, які можливі під впливом сучасних чинників соціальних змін.

Виклад основного матеріалу. Музей як соціокультурний та історичний феномен завжди відображав сучасну йому добу у найзначущих смислових формах. Саме це визначало специфіку моделей і типів музейних інституцій, а також підштовхувало дослідників до спроб осмислити їхню сутність та характерні ознаки. Інституційний вимір музейної культури в музеєзнавстві традиційно розглядається крізь призму класифікації: зазвичай орієнтирами є принципи адміністративної власності та профільної класифікації. Відповідно, розрізняють державні, громадські та приватні музеї, а за профілем — історичні, художні, природничі, галузеві, комплексні тощо. Подальший розвиток морфології музейності пов'язаний із розширенням сфер як спеціалізованої, так і повсякденної культури, що поступово перетворюються на простір специфічного інтересу та об'єктивуються у різних соціальних практиках (музеї, колекції, зібрання різного роду та рівня систематизованості). Дослідники наголошують, що в найближчому майбутньому музей зазнає істотних змін як через розширення кола об'єктів, значущих для збереження культурної пам'яті людства, так і під впливом нових характеристик цих об'єктів.

Як соціокультурний інститут музей ґрунтується на специфічному типі відносин — музейних — між окремими особами та групами. Вони передбачають провідну роль музею у збереженні соціокультурної спадщини, контроль із погляду певних інтересів за тим, як формуються, використовуються та зберігаються експонати, а також дію позитивних та негативних санкцій, які регулюють ці відносини. Характерними рисами музею як інституції є визначений, чіткий розподіл функцій, прав та обов'язків. Нарешті, йому притаманні знеособленість та деперсоніфікованість вимог до учасників відносин: адміністраторів, науковців, персоналу та відвідувачів.

Суттєвою ознакою музею доби Модерну є чіткий розподіл праці та високий рівень професіоналізації за різними напрямками. Експозицією, науковим дослідженням, маркетингом, фондами, реставрацією, просвітництвом в ідеалі займаються окремі фахівці. Музей — формальна установа з власними культурними символами, ціннісно-нормативним каноном поведінки, власним бюджетуванням. У суспільстві він виконує певні функції, до яких традиційно зараховують документування, освіту, виховання, рекреаційну та комунікаційну функції, які тісно корелюють із соціокультурною практикою. З часом ці функції переглядаються та доповнюються: у ХХ ст. музей опанував майже увесь спектр суспільних відносин, тоді як на ранніх етапах свого історичного становлення він взагалі не вважався місцем для подібних завдань. Кожна нова історична інституційна зміна суспільства веде й до переосмислення поняття музею.

Під впливом цифровізації сучасне суспільство стає безпрецедентно динамічним, віртуалізується, а життя набуває рис гри в єдиний синкретичний, недиференційованій соціальній реальності, де поступово зливаються всі сторони життя. Це робить практично неможливим визначення довгострокових пріоритетів, адже люди здебільшого керуються логікою бажаних наслідків, а не обставин і мети; їхня поведінка визначається радше внутрішнім змістом тих чи інших дій, ніж їхньою утилітарною корисністю. Водночас людина втрачає контроль над більшістю значущих соціальних процесів. Музей — інститут, що відокремлює «сакральне» від «профанного» у повсякденному просторі буття [18], розрізняючи відповідно до актуальних суспільних цінностей та норм серед проявів культури ті, що мають або не мають значення. Перші прирікаються на збереження, другі — на забуття. Проте ситуація аномії, яка супроводжує перехід від попереднього типу інституційної побудови суспільства до нового, робить таке розділення проблематичним, адже відомі цінності та норми не мають інституційного забезпечення, а нові ще історично не вироблені. Що є або може виявитись «сакральним» чи «профаним» у новій реальності, визначити складно, тому музей намагається нічого не залишити поза увагою. Це призводить до радикалізації вимог щодо збереження вже відомих форм, які давали результат у минулому, і лише посилює аномію. Функція розрізнення та збереження культурного досвіду «розмивається», і це стає проблемою музею в ситуації інституційної зміни. Водночас музей як цивілізаційне надбання людства трансформується, шукаючи відповіді на нові соціальні виклики, які неможливо подолати в рамках попередньої парадигми розуміння та практичної його організації.

Однією з ознак цих змін є розвиток практик, пов'язаних із центральним феноменом ілюзорно-афективної структури сучасної культури в її метамодерному розумінні — імерсивністю, тобто тілесно-тактильним

зануренням у середовище, що безпосередньо сприймається людиною [19]. Імерсивність розглядається як набір прийомів естетичного впливу на глядача, які дають йому змогу включитися в мультимедійний або трансмедійний простір. У музейному контексті це виявляється, зокрема, у віртуалізації експозицій, коли завдяки використанню електронного відтворення відомих картин створюється ілюзія «занурення», а сам традиційний шедевр живопису стає «порталом» до перенесення свідомості у нематеріальну реальність. Таке середовище хоч сенсорно і нагадує матеріальне, може бути різним чином ідентифіковане та прочитане залежно від індивідуального досвіду відвідувача. Тому на перший план виходить проблема організації простору відповідно до внутрішніх усвідомлених потреб самого суб'єкта сприйняття, категоріальної побудови його сприйняття з усіма доступними і можливими станами, в межах яких його свідомість може, говорячи мовою метамодерну [20], «осцилювати». У свідомості людини імерсивність формується в процесі взаємодії зі складними технологічними системами — передусім із комп'ютерними системами віртуальної реальності, яка наділена власними просторово-часовими (тут-і-зараз) характеристиками, власною логікою сприйняття. Однак це середовище водночас породжує індивідуальні фантазми, зрозумілі лише самій людині та відповідні тому, до чого вона прагне. Ця проблема може бути концептуалізованою, наприклад, на основі використання парадигми культурної багатоукладності, що дає змогу класифікувати досвід різних відвідувачів за їхньою культуротипологічною орієнтацією та простежувати, який саме тип ентузіазму при цьому виникає.

Традиційний уклад: музей є місцем зустрічі з надреальністю, що визначає людське буття — традицією, історією, представленими у вигляді певним чином організованого тексту. Відвідувач, орієнтований на цей уклад, прагне ентузіазму від пафосного спостереження виявлення вищих сил у їхній внутрішній цілісності та захоплення своїм місцем у світі, затвердження «принципу піднесення» у взаємодії з артефактом.

Модерний уклад: музей провадить контакт відповідного відвідувача з онтологією сучасного соціального життя — матеріальними, соціальними, духовними інструментами та можливостями минулих часів, що подані у логіці їхнього розвитку та представлені у вигляді організованого гіпертексту, включеного в систему актуальних соціальних процесів та зв'язків. Відвідувач прагне зустрічі з логосом та затвердження «принципу реальності».

Комунікативний уклад: музей — простір зустрічі відвідувача із самим собою, власними можливими переживаннями світу, що надаються імерсивним середовищем. Імерсивність тут є найбільш послідовною реалізацією тих культурних форм, які були «залишковими» на попередніх етапах розвитку музею; їхнє впровадження постає завершенням його розвитку як інституту доби модерну. Відвідувач такої типологічної орієнтації прагне зустрічі з еросом та затвердження «принципу задоволення».

Відповідно, можна виокремити три провідні модулі взаємодії зі свідомістю людини в музеї: надихання (одкровення), переконання усвідомлення (зацікавлення) і зваблення (захоплення). У процесі конструювання музею як нового соціального інституту мають постати і три типи музейного топосу — окремі музейні середовища зі своїми просторово-часовими характеристиками.

Проблематику, пов'язану з інституційними рисами, насамперед місцем і роллю серед інших інституційних утворень у нову історичну добу, можна проаналізувати і крізь призму теоретичних образів суспільства [14]. Вони формуються в рамках базових соціологічних метафор, на основі яких відбувається концептуалізація уявлень щодо практичних процесів життя суспільств та, відповідно, уявлення про функції та побудову соціальних інститутів — у тому числі музею.

По-перше, це «ризомне» або «поліцентричне» суспільство, в основі якого перехід від індустріальних технологій до постіндустріального виробництва на основі нано- та біотехнологій. Великі індустріальні агломерації зникають, натомість формується розгалужена мережа малих центрів, які виконують функцію міста — насамперед у сфері надання послуг. Процес децентралізації виявляється через деагломерацію — розукрупнення промисловості завдяки використанню «чистих технологій» та зосередженню її у невеликих центрах. Ці трансформації передбачають поглиблене співробітництво між виробництвом, університетськими дослідженнями і місцевою адміністрацією.

Відповідно, інституційна роль музею значно зростає, адже він стає необхідним майданчиком культурної та інформаційної інтеграції різних індивідуалізованих агентів соціальної взаємодії — навіть більшою мірою, ніж в індустріальну добу.

По-друге, це образ «суспільства глобальної диференційованості», близький до ідеї відомого дослідника Маршалла Маклюєна про «глобальне село». Цифровізація формує середовище з контрадикторними характеристиками: з одного боку — це децентралізація та розосередження, а з іншого — щільна комунікація та солідарність. Це «село», що позбулося свого «ідіотизму» і стало відкритим для комунікаційних впливів планетарного рівня. Водночас воно характеризується приватністю, інтимністю та солідарністю. Завдяки телекомунікації виникає новий тип солідаристських зв'язків, що спирається на можливість безпосереднього сприйняття подій за принципом «увесь світ у твоєму домі». Роль медіа, безумовно, стає критичною, оскільки їхня організація надає можливість сприймати реальність: спочатку медіаповідомлення є лише фрагментом загальної картини соціальності, але згодом заміщають її, стаючи основою інтерпретації соціальних взаємодій як окремими індивідами, так і групами. Це — механічна солідарність, і люди мають бути готовими до критичного переосмислення

інформації, яку вони отримують, оскільки виникає реальна небезпека соціального конформізму.

Такий образ суспільства дає нам уявлення про музей як універсальну медіаінституцію, функціональна роль якої полягає у створенні можливостей збереження солідарності через розвиток критичного мислення та формату «увесь світ у твоєму житті».

По-третє, це образ «суспільства глобальної диференційованості», чия сутність полягає у перемозі техніки, яка із засобу перетворилася на самоціль, а її значущість набула тотального та неконтрольованого характеру. Наслідки цього величезні, вони змінюють сферу праці, класової структури, сім'ї, виховання і можуть стати катастрофічними для людства.

Відповідно, музей у такому суспільстві постає як інституція утримання культурного простору, де має відтворюватись своєрідність саме людського буття в технологізованому середовищі. Він зберігає та розкриває гуманітарну складову суспільного життя, завдяки цифровізації набуваючи форми індивідуалізованого культурного простору.

По-четверте, це образ «суспільства спонтанної експресивності», який передбачає створення єдиного мультимедійного середовища — це дасть змогу новим генераціям безпосередньо масово спілкуватися у чуттєвій формі, обличчям до обличчя.

Масові спільноти — «множини» — існують не як абстрактні понятійні конструкти, а у наочно-чуттєвих практиках взаємодії. Це соціальність як своєрідний супротив неоліберальній глобалізації на основі використання «смайликів», «емодзі» та інших знакових інструментів візуальної культури.

Музей як інститут у цьому випадку орієнтований на відтворення феноменів групової потокової культури, адже груповими, інтерсуб'єктивними стають мислення, творчість, відчуття.

По-п'яте, антиутопічний образ, який можна назвати «суспільством-мурашником». Такий тип соціуму характеризується надто високим рівнем урбанізації і демографічним вибухом. Це постурбаністичне суспільство, у якому відсутні міста з концентричною структурою, що колись робила їх комуною, спільнотою.

Разом із подоланням відмінностей між містом і селом зникають також процеси економічного обміну між ними. Сільські райони більше не забезпечують відтворення міст, міські субструктури (транспортна, енергетична, продовольча) занепадають, відповідно підвищується їхня вартість.

Посилюється відчуття самотності і покинутості, що веде до зростання клаустрофобії, злочинності, агресивності. Деколонізація трансформує міжнародні економічні відносини, руйнує відносний баланс між колишніми метрополіями та колоніями. Традиційні сільськогосподарські культури занепадають, наслідком чого стають кризи та голод. Суспільство розпадається на окремі

племена, всередині яких формуються локальні форми солідарності, обміну, взаємодопомоги. Це «спільність смаків» і території.

Музей як інститут занепадає та деградує, музейність знаходить вияв у практиках приватного колекціонування. Рациональне мислення у суспільній комунікації поступається міфологічному, тому музей набуває інституційних рис «храму» з архаїчними за формою культовими практиками використання артефактів.

По-шосте, образ «суспільства інформативної корпоративності» постає як двочленна структура — пласка піраміда з вузькою відсіченою вершиною та широким фундаментом. «Вершину» його становлять «династичні» групи «світової еліти», доступ до яких практично закритий для інших. Вони взаємопов'язані, але водночас розділені культурними засобами самовідтворення, тож не мають реальної влади над «фундаментом» такого суспільства. Це відносно маленькі групи або конгломерати, технічно дуже «просунуті», яким доводиться «плавати» у недиференційованому ворожому соціальному середовищі, вони замкнені як середньовічні монастирі. У таких умовах виникають неопатрімоніальні форми відносин («нове Середньовіччя»), проте і далі функціонують старі цінності, які вже нічому не навчають та втрачають функціональний зв'язок із технологіями. Високий рівень розвитку техніки може породити в рамках корпоративного суспільства такі типи організаційних і політичних зв'язків, які приведуть до побудови мультивалентного, багатомірного суспільства — водночас децентралізованого та інтегрованого, а завдяки технології — гомогенного. Це суспільство має загальну культурну орієнтацію, однак є не конформістським, а таким, у якому природна соціальність індивіда розкривається та найбільш різноманітно реалізується. Для раціоналізації такої складної та багатомірної структури з'являються нові засоби, одним із яких може стати і музей. Як інститут він буде диференціювати образ реальності кожного прошарку, замикаючи його на собі, перестане бути явищем публічного простору, а його основною функцією стає збереження культурних засад елітарних груп для їхньої консолідації. Такий музей за формою нагадує приватні колекції часів Відродження, а його артефакти залишаються недоступними та незрозумілими тим, хто не причетний до того або іншого «просунутого конгломерату».

По-сьоме, можна виділити образ суспільства «тотальної завершеності», в якому добіг кінця процес відчуження від людей як результату їхньої праці, так і здібності впливати на власну долю. Панівний у соціальних зв'язках штучний інтелект створює алгоритм, при якому система тотального суспільного контролю циклічно відтворюється день у день без «проломів» та без надії на внутрішні дефекти, які могли б дати шанс на звільнення.

Буття в таких умовах характеризується скасуванням духовної волі, що ґрунтується на протиставленні

внутрішнього світу людини навколишньому, та зникненням принципу вірогідності і категорії норми. Тут уперше за час існування людини як розумної істоти втрачається не тільки протиріччя, але навіть виразне розходження між внутрішнім світом суб'єкта і навколишнім його об'єктивним буттям, постає новий технологічний синкретизм, стирається межа між живою свідомістю і штучним інтелектом, унаслідок чого основна маса людей перетворюється на продовження автоматизованого світу символічного споживання. Нечисленна соціальна еліта за допомогою високотехнологічних засобів контролює практично все населення планети, розподілене за штучними ознаками у віртуальні спільноти, що живуть у культурі постійної реінтерпретації. Музей тут непотрібний, оскільки як інституція збереження та трансляції культурного досвіду може бути лише осередком супротиву, створення онтологічної оптики, яка принципово суперечить природі симулятивного простору.

Висновки. Теоретичний розгляд процесу трансформації музею як соціального інституту в умовах інституційної зміни на основі культурологічної концепції культурних укладів та соціологічних образів інформаційного суспільства має евристичний потенціал та дає змогу сформулювати такі припущення:

- музей як соціальний інститут у процесі інституційної зміни якісно трансформується на основі цифровізації, віртуалізації та імерсивності, що актуалізує проблему нового розуміння його ролі в суспільстві, оновлення засад його функціонування відповідно до характеру суб'єктності відвідувача та інших агентів соціальної взаємодії, їхніх нових ролей та місця в музейних відносинах;
- у перспективі трансформацій можна вирізнити три типи музейних відносин, що потребуватимуть розвитку та унормування відповідних практик у процесі інституційної зміни: «традиційні» «модерні» та «комунікативні»; відповідно до кожного з них музей як соціальний інститут має надавати можливість взаємодії з культурними артефактами в різних сенсоутворюючих парадигмах: пафосу, логосу та еросу, утворюючи відповідні типи ентузіазму: піднесене служіння вищому благу, захоплене конструювання нової реальності та насолода самовираженням у грі;
- можна припустити, що під впливом соціальної аномії у музейних відносинах відповідно до трьох культурних укладів актуалізуються три принципи соціальної взаємодії: надихання, переконання і зваблення; тому музей у процесі розвитку має орієнтуватися на три механізми, середовища, типи музейних установ;
- у перспективі проєкції образів суспільства, що формується, на проблематику соціокультурної ролі музею, можна окреслити низку можливих моделей його функціонування: музей — комунікативний майданчик масової емоційної взаємодії; музей — центр соціальної інтеграції глобальних, глокальних та локальних сегментів життєвого середовища; музей — точка опору цифровій дегуманізації; музей — інститут збереження ідентичності та відтворення замкнених суспільних груп;
- у процесі розвитку неопатрімоніальних відносин у суспільствах доби «нового Середньовіччя» можна припустити перспективу деградації музейних відносин модерного типу та зменшення ролі музею як соціального інституту.

Література

1. Вайдакер Ф. Загальна музеологія: Посібник / перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2005. С. 180–188.
2. Гріффен Л. Музейний експонат і музейна експозиція // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи: Матер. 9-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31 трав. 2013 р., м. Севастополь): відп. ред. Л. О. Гріффен: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK; Нац. військ.-істор. муз. України; Ас-ція праців. музеїв тех. профілю; Акад. інж. наук України. Київ, 2013. С. 60.
3. Гришук А. М. Необхідність зміни технологічного укладу на основі драйверів економічного зростання // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Том 31 (70), № 2. С. 81–88. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S-21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C-21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=UZTNU_econ_2020_31%2870%29_2%281%29__16 (дата звернення: 30.06.2025). doi: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-14>
4. Карпов В. Соціологія музейної справи. Теоретико-методологічні підходи. URL: https://www.academia.edu/32937957/%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D0%9C%D0%A3%D0%97%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87_%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%98_%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E_%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%86_%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%98_docx (дата звернення: 30.06.2025).
5. Карпов В. Музейна справа у Збройних силах України (1996–2006). Київ: 2007. 96 с.
6. Копієвська О. Трансформаційні процеси в культурі сучасної України: монографія. Київ: НАКККиМ, 2014. 293 с.
7. Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/tok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku> (дата звернення: 11.08.2025).
8. Мальченко О., Тоїчкін Д. Віртуальний музей української історичної зброї XV–XVIII ст. // Історія давньої зброї. Збірник наукових

праць. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. С. 197–223 URL: https://zbroye-znav-cloud.s3.eu-central-1.amazonaws.com/Books/Zbroeznav/_STATTI-Zbroe/Toichkin/09A_Zbirn-Toi-197-223.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

9. Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування // Краєзнавство. 2009. № 3–4. С. 136–144.

10. Машталір В. Військово-історичні споруди XIX–XX століть як об'єкти культурної спадщини: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ: Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. 2014. 20 с.

11. Салата О. О. Основи музеєзнавства. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 164 с.

12. Чупрій Л. В. Стан та проблеми розвитку музейної сфери в умовах сучасних викликів. URL: <http://museum-ukraine.org.ua/?p=3010> (дата звернення: 11.08.2025).

13. Щербина В. Інституційна зміна та війна // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Війна, насильство та суспільні порядки: Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції

«Проблеми розвитку соціологічної теорії» 16–17 грудня 2022 року. Київ, 2023. С. 56–62.

14. Щербина В. М. Формування діалогу культур в умовах суспільств початку XXI ст. // Культурологічна думка. 2011. № 4. С. 13–18. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD4_Shcherbyna.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

15. Bowen J. The virtual museum. *Museum International*, 2000. P. 4–8.

16. Fisher P. Making and Effacing Art: Modern American Art in a Culture of Museums. New York, 1991. 26 p.

17. Merton R. K. Social Structure and Anomie // *American Sociological Review*. 1938. Nr 3 (5). P. 672–682. DOI: 10.2307/2084686

18. Sacred and Profane. *New Dictionary of the History of Ideas*. URL: https://cdn.preterhuman.net/texts/history/Gale-New_Dictionary_of_The_History_of_Ideas/New%20Dictionary%20Of%20The%20History%20Of%20Ideas%20Vol%202.pdf (access date: 12.08.2025).

19. Immersive. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/immersive> (access date: 10.08.2025).

20. Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism / R. Van den Akker, A. Gibbons, T. Vermeulen (eds). Lanham: Rowman & Littlefield, 2019. 260 p.

References

Bowen, J. (2000). The virtual museum. *Museum International*, 4–8.

Chuprii, L. V. (n.d.). *Stan ta problemy rozvytku muzeinoi sfery v umovakh suchasnykh vyklykiv* [The state and problems of development of the museum sphere under contemporary challenges]. Retrieved from <http://museum-ukraine.org.ua/?p=3010> [in Ukrainian].

Fisher, P. (1991). *Making and effacing art: Modern American art in a culture of museums*. New York.

Hryffen, L. (2013). Muzeinyi eksponat i muzeina ekspozytsiia [Museum exhibit and museum exposition]. In *Ukrainskyi tekhnichnyi muzey: istoriia, dosvid, perspektyvy: Mater. 9-i Vseukr. nauk.-prakt. konf. (30–31 trav. 2013, m. Sevastopol)* [Ukrainian Technical Museum: History, Experience, Perspectives: Proc. 9th All-Ukrainian Sci. Prac. Conf. (May 30–31, 2013, Sevastopol)]. Kyiv: Tsentripamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK [in Ukrainian].

Hryshchuk, A. M. (2020). Neobkhdnist zminy tekhnolohichnoho ukkladu na osnovi draiveriv ekonomichnoho zrostantia [The need to change the technological paradigm based on economic growth drivers]. In *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia* [Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Economics and Management], 31(70), 2, 81–88. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S-

21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=UZTNU_econ_2020_31%2870%29_2%281%29_16. DOI: 10.32838/2523-4803/70-2-14 [in Ukrainian].

Immersive. (n.d.). Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/immersive>.

Karpov, V. (2007). *Muzeina sprava u Zbroinykh sylakh Ukrainy (1996–2006)* [Museum studies in the Armed Forces of Ukraine (1996–2006)]. Kyiv [in Ukrainian].

Karpov, V. (n.d.). *Sotsiologiia muzeinoi spravy: Teoretyko-metodolohichni pidkhody* [Sociology of museum studies: Theoretical and methodological approaches]. Retrieved from https://www.academia.edu/32937957/%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D0%9C%D0%A3%D0%97%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%86_%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%98_%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E_%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%86_%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%98_docx [in Ukrainian].

Kopievska, O. (2014). *Transformatsiini protsesy v kulturi suchasnoi Ukrainy* [Transformational processes in the culture of contemporary Ukraine]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

- Kuzmuk, O. (n.d.). *Rol muzeiv u kulturnomu ta sotsialno-ekonomichnomu rozvytku krainy: zarubizhnyi dosvid* [The role of museums in cultural and socio-economic development: Foreign experience]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku> [in Ukrainian].
- Malchenko, O., & Toichkin, D. (2020). Virtualnyi muzei ukrainskoi istorichnoi zbroi XV–XVIII st. [Virtual museum of Ukrainian historical weapons XV–XVIII c.] In *Istoriia davnioi zbroi: Zbirnyk naukovykh prats* [History of Ancient Weapons: Collection of Academic Papers]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. Retrieved from https://zbroeznav-cloud.s3.eu-central-1.amazonaws.com/Books/Zbroeznav/_STATTI-Zbroe/Toichkin/09A_Zbirn-Toi-197-223.pdf [in Ukrainian].
- Mankovska, R. (2009). Muzeolohiya yak naukova haluz: suchasnyi dyskurs ta problema teoretychnoho intehtuvannia [Museology as an academic field: Contemporary discourse and the problem of theoretical integration]. *Kraieznavstvo*, 3–4, 136–144 [in Ukrainian].
- Mashtalir, V. (2014). *Viiskovo-istorychni sporudy XIX–XX stolitt yak obiekty kulturnoi spadshchyny* [Military-historical structures of the XIX–XX centuries as objects of cultural heritage] (Abstract of PhD dissertation in history: 26.00.05). Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NANU i UTOPIK [in Ukrainian].
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. DOI: 10.2307/2084686
- Sacred and Profane. (n.d.). *New Dictionary of the History of Ideas*. Retrieved from https://cdn.preterhuman.net/texts/history/Gale-New_Dictionary_of_The_History_of_Ideas/New%20Dictionary%20Of%20The%20History%20Of%20Ideas%20Vol%202.pdf
- Salata, O. O. (2015). *Osnovy muzeieznnavstva* [Fundamentals of museology]. Vinnytsia: “Nilan-LTD” [in Ukrainian].
- Shcherbyna, V. (2023). Instytutsiina zmina ta viina [Institutional change and war]. In *Problemy rozvytku sotsiologichnoi teorii. Viina, nasyilstvo ta suspilni poriadky: Materialy XIX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Problems of Development of Sociological Theory. War, Violence and Social Orders: Proc. XIX Int. Sci.-Prac. Conf.] (pp. 56–62) [in Ukrainian].
- Shcherbyna, V. M. (2011). Formuvannia dialohu kultur v umovakh suspilstv pochatku XXI st. [Formation of cultural dialogue in early 21st century societies]. *Kulturologichna dumka*, 4, 13–18. Retrieved from https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD4_Shcherbyna.pdf [in Ukrainian].
- Vaidhakher, F. (2005). *Zahalna muzeolohiya: Posibnyk* [General museology: A textbook]. Lviv: Litopys (pp. 180–188) [in Ukrainian].
- Van den Akker, R., Gibbons, A., & Vermeulen, T. (Eds.). (2019). *Metamodernism: Historicity, affect, and depth after postmodernism*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Scherbyna V.

The Museum in a Situation of Institutional Change

Abstract. The article examines the prospects, functioning, and development of the museum in the context of institutional change. It argues that the museum's traditional function of distinguishing and preserving cultural experience is gradually “eroding,” which becomes a key challenge for the institution under conditions of institutional transformation. The author maintains that the museum is entering a new stage of development that corresponds to emerging social challenges—challenges that cannot be addressed within the previous paradigm of understanding or the earlier model of institutional organization. The article shows that the problem of organizing a museum in the contemporary sociocultural situation can be conceptualized through the paradigm of cultural multiplicity, which enables an understanding of how different groups of visitors form different types of cultural experience depending on their orientation. The author identifies three types of museum relations that require the development and normalization of appropriate practices during institutional change: “traditional,” “modern,” and “communicative.” The article further distinguishes three substantive dimensions of the museum's institutional content—inspiration, persuasion, and seduction—and proposes exploring the potential mechanisms, environments, and institutional models associated with each. Based on the author's sociological projection of theoretical models of society, several possible visions of the museum's future as a social institution are outlined: the museum as a communicative platform for mass emotional interaction; the museum as a center of social integration across global, glocal, and local segments of the living environment; the museum as a site of resistance to digital dehumanization; and the museum as an institution for preserving identity and reproducing closed social groups. The author also suggests the possibility of a decline in “modern-type” museum relations and a diminishing role of the museum as a social institution.

Keywords: cultural memory, museum, social institution, institutional change, cultural structures, sociological models of society.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2025

Стаття прийнята до друку 18.09.2025

Дата публікації: 30.12.2025